

Dr. Fehér Katalin

A nagyenyedi Bethlen Kollégium tudós tanára – Szász Károly

Szász Károly (1798–1853) a reformkor kiváló erdélyi jogtudósa volt, aki politikai tevékenységével, tudományos munkásságával és tanári működésével egyaránt jelentős szerepet játszott a 19. század első felében Erdély közéletében.

Szász Károly Vízaknán született 1798. június 25-én, székely köznemesi családból. Tanulmányait 1805-től a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban végezte. A kezdetől fogva kiemelkedő tehetségű diákot természetrajzra Benkő Ferenc, az első, magyar nyelven megjelent ásványtan szerzője, a jénai természetvizsgáló társaság tagja, matematikára Kovács József, a Hágában és Göttingában végzett neves tanár, történelemre a kiváló szónok, Herepei Ádám oktatta.¹

1813-tól kezdve a kolozsvári katolikus jogi líceumot látogatta, és 1815-ben már letette a jogi vizsgákat. Még ugyanabban az évben megkezdte működését, mint kancellista a marosvásárhelyi Táblán, és 1816-ban ugyanott ügyvédi vizsgát tett.

Mivel tanulmányait külföldi egyetemeken kívánta folytatni, gróf Teleki Elek és Zeyk János nevelőjeként 1819-ben Bécsbe ment és beiratkozott az akkoriban megnyílt műegyetemre. Matematikai, természetrajzi és vegytani tanulmányokat folytatott.

1820 őszén visszatért Erdélybe.

Életének új szakasza kezdődött, mikor a nagyenyedi kollégium, Mohai Károly betegeskedése miatt, helyettes jogtanárnak hívta meg. Szász Károly a meghívást elfogadta, egy ideig, mint Mohai helyettese működött, majd annak 1821. szeptemberében bekövetkezett halála után ő lett a jogi tanszék rendes tanára.

Tanári beköszöntő beszéde², melynek stílusa ugyan kicsit nehézkes a mai olvasó számára, pedagógiai szempontból igen érdekes gondolatokat tartalmaz.

A fiatal professzor nemes pátozzsal, költői lendülettel fejt ki pedagógiai elveit. A legfontosabbnak a magyar tanítási nyelv bevezetésének kérdését tartja. A fejlődés fő akadályát a latin nyelv uralmában látja. Néhány ma is figyelemre méltó pedagógiai elvet hangoztat: károsan hat, ha túl magas követelményeket támasztunk a tanulói ifjúsággal szemben, ha túl sok tananyag megtanulására kényszerítjük. Bár ő a korabeli tudományok számos ágát jól ismerte, óva int attól, hogy a diákokat enciklopedistákká igyekezzenek nevelni. A professzor „tanítson mentől kevesebbet”, mondja Szász. A tananyag szószerinti „bemagoltatása” ellen is tiltakozik, és különös, hogy éppen ő, a ragyogó szónok mondja: „sokszor örvendezek annak, aki akadozva felel”, ha ez a felelet a tudománynak nem a szavait, hanem értelmét igyekszik visszaadni.

Szász Károly több mint három évtizedes tanári működése alatt mindenkor szem előtt tartotta az általa hirdetett nevelési elveket, igyekezett azokat a gyakorlatban alkalmazni.

Milyen volt Szász Károly, mint tanár?

Kiemelkedő tanári képességeit egyik volt tanítványa, az író publicista Kemény Zsigmond méltatja emlékbeszédében: „Majd minden enyedi tanuló mintaképe Szász Károly volt” – állapítja meg. „Előadása oly érdekes volt, hogy tündérgyorsasággal repült el az óra, s tanítványai áthatott arccal távoztak a teremből, még sokat vitatkozván afölött, amit hallottak, s ami mélyen nyomult emlékezetükbe... Gondolkodásra szoktatta tanítványait és fennkölt érzésekre. Nem abban keresett dicsőséget, hogy adatok szertelen halmaza által nyomja el és erőtlentse el az

¹Ha Szász Károly életművét elemezzük, valamennyi tanárának hatását fellelhetjük tudományos és közéleti munkásságában. A magyar nyelv szeretetét és a nyelv jogaiért való küzdelem szellemét az a Benkő Ferenc oltotta bele, aki a tilalom ellenére is magyar nyelven tanított a Bethlen kollégiumban. Matematikai tehetségét Kovács József fejlesztette, és hogy az ékesszólás művészetében oly nagyra vitte, abban kétségkívül része volt Herepei Ádámnak.

²*A Juris-Professor. Székfoglaló beszéd a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban.* 1822. Kézirat. = Nagyenyedi Dokumentációs Könyvtár. Kéziratár. K 186. Részleteket közöl belőle: Szelényi Ödön: A öreg Szász Károly tanári székfoglalója. Magyar Paedagógia 1913. 591–597. A beszédet teljes egészében közli a következő kötet: Szász Károly [Bev. vál és jegyz. Kiss Géza–Turnowszky Károly]. Bukarest, 1955. 265–293.

elmét, ellenkezőleg, biztos tájékozási pontokat tűzött ki a tudomány széles mezején, hogy az önálló munkásság e jelzésekre figyelve, vezető kéz nélkül is célhoz juthasson.”³

Volt tanártársa, Vajda Dániel ezeket írja róla feljegyzéseiben: „Tanítási előadása oly kedves és vonzó volt, hogy tanítványai nem könnyen mulasztottak el csak egy órát is. Hangja szépen csengő és nagy, anélkül, hogy terhére lett volna a hallónak. Községes beszéd közben is, de főként tanításkor, az egyes szavakat úgy hangoztatta és nyomta meg, ahol kellett, hogy e sajtáságos és csaknem páratlan beszédmódja már magában is elősegítette az érthetést, de azért a szükséges magyarázatokat sem mellőzte, temérdek sokaság- és változatban hozván fel a világosító példákat, melyek mindig találóak, elmések, kedvesek és néha nevetetőek is voltak, de póriasak, vagy szemérről szedettek sohasem. Bánásmódja tanítványaival rendkívül szerencsés, hatékony volt. Az ifjúnak becsületézését tudta ő nagyon ügyesen felébreszteni, nevelni és az illető javára kitűnő jó foganattal felhasználni. Tanítványaival s más tanulóifjakkal is komoly, de szíves hangon szólott, és úgy, hogy az ifjú nem találta magát megvettette, sőt csak lenézette sem, mi nagyon természetesen önbecsülést és magábiani bizalmat ébresztett.”⁴

Tompa Lajos teológus diák így elmélkedik mentoráról: „Egy községes tanítót méltóvá tesz mindig szelidsége, józan erkölce és tanítása módja. Ezek szülik osztán a tanítványban a tanító iránti bizodalmat, tiszteletet és engedelmességet, a magok közti bizodalmat, melyek egy tanítóintézetben múlhatatlanok. Bizodalom nélkül nincs foglalója azon kötélnék, mely a tanítót a tanítvánnyal összeköti. A szelidség a lélek nemessége, s a kiben ez nints, abban igaz tudomány, tiszta szív nem lehet, ebből foly a józan erkölcs. Egy józan erkölcsű tanítónak fő törekvése az embert és annak jussait megösméretetni... Egy a fennebbi tulajdonokkal díszes tanítót bírunk mi már Szász Károly úrban... prof. Szász Károly szelidsége, józan erkölce és tanítása módja által nyerte meg az ifjúság bizodalmat, tiszteletét és engedelmességét.”⁵

Kemény Domokos véleménye szerint: „Professzor Szász Károly iránt tanítványai bizodalmas indulattal viseltetnek, melynek oka igen egyszerű és természetes, ti. mindenkinek mint tanulónak vagy előljárónak, kinek alkalma volt tanulói intézetekkel közelebből megismerkedni, tudhatja, hogy az ifjak az olyan professzort, kit tudományi reputációja, fedhetetlen caractere, komoly, de egyszersmind illendő bánásmódja és ösmeretes igazságossága miatt kéntelenek becsülni, nem tehetik hogy egyszersmind ne szeressék, hogyha mindjárt igazságosságát hajthatatlan egyenességgel is köti egybe.”⁶

Szász Károly másfél évtizeden át volt a jogtudományok tanára a Bethlen Kollégiumban⁷ de mindvégig érdekelték a természettudományok és a matematika is. Tehetséges tanítványainak magánórákat adott ezekből a tárgyakból, de az oktatás mellett sokat foglalkozott szellemi fejlődésükkel, látóköriük tágitásával. Kezdemé-nyezésére 1830-ban megalakult a nagyenyedi diákok olvasó társulata, mely rövidesen támadások keresztüzébe került.

A vádaskodások sorozata 1832-ben indult meg⁸, amikor Deési Hosszú István aláírással feljelentés érkezett a főkormányshékhé, hogy Szász Károly „előljáróihöz illő tisztelettel nem viseltetett, és a tanuló ifjakat több társai ellen ingerli”.⁹ A feljelentést az egyházi főtanácshoz tették át, és ez a feljelentőt „feladásai bizonyítására” szólítja fel. Minthogy az illető semmit sem bizonyított, az eljárást megszüntették, és „Szász Károlynak szabadságában hagyatott az, hogy ezen rriagános sérelemért a kívánt elégtételt maga illendő útján megkeresse.”¹⁰

Egy év múlva újabb feljelentés érkezett Szász Károly ellen. Ezúttal Péterfi Albert, Szász tanártársa fordult az egyházi főtanácshoz azzal, hogy Szász Károly az ifjúságot „tiszttársai ellen ingerli”. Mikor azonban az egyházi főtanács nyilatkozattételre hívta fel Péterfit, ez visszavonta a feljelentését és kijelentette, hogy „azon vádat, mellyel Szász Károly kollégámat illetem, hogy ti. ő az ifjúságot előljárói ellen ösztönözné, izgatná vagy valami törvénytelenésre indítaná, ezennel egészen visszaveszem és mint aaptalant örökre megsemmisítem.”¹¹

A Péterfi testvérek ezek után is bármely kínálkozó alkalmat megragadtak Szásznak a felettes hatóságok előtti befektetésére. Megvádolták a diákok lázításával, hazaárulással, ateista tanok terjesztésével. Mindezek következményeként a kormányshé vizsgáló bizottságot küldött ki a kollégiumba gróf Bethlen Elek ítélőmester elnökle alatt. A bizottság hónapokon keresztül tanúkat (tanárokat, diákokat, városi polgárokat) hallgatott ki. A diákok állásfoglalására jellemző egy Katona Sándor nevű diák nyilatkozata, kit Péterfi Albert kérdőre vont, hogy

³ Kemény Zsigmond: Idősb Szász Károly. In Kemény Zsigmond: *Sorsok és vonzások*. Budapest, 1970. 311–339.

⁴ Idézi: Szász Károly [Bev. vál és jegyz. Kiss Géza-Turnowszky Károly]. Bukarest, 1955. 26.

⁵ Magyar András: *Szász Károly kiállása a baladás ügye mellett*. Művelődés, 1990. 3. sz. 36–37.

⁶ Uo.

⁷ Jogtanári tevékenysége komoly hírnevet szerzett neki nemcsak Erdélyben, de Magyarországon is. 1833-ban a Magyar Tudós Társaság levelező, majd 1834-ben rendes tagjává választotta. Akadémiai széktfoglaló beszéde *A szerzett törvények eredeti kútfjéről* kimagasló jogelméleti mű.

⁸ Az ügyet részletesen elemzi: Trócsányi Zsolt: *A Nagyenyedi Kollégium történetéhez*. Budapest, 1957.

⁹ Kiss-Turnowszky: I. m. 11.

¹⁰ Uo. 11.

¹¹ Uo. 11.

miért védi Szászt az ő ellenükben, mire ezt a feleletet kapta: „Nem mi, nem prof. Szász, hanem az idő van Claritástok ellen”.¹²

A hajsza vereséggel végződött: Szász Károlyt az egyházi főtanács az összes vádak alól felmentette, sőt a feljelentőket részesítette megrovásban. Ugyanakkor az ügy következménye volt az a diákok ellen indított bűnper, amely „az enyedi diákok jakobinus pere” néven ismeretes.

A vádlók azt kívánták bizonyítani, hogy a Szász Károly által támogatott ifjúsági önképzőkörben, az úgynevezett „tudós társaságban” a diákok titkos, szabadkőműves eszmékkel és az állam biztonságát veszélyeztető politikai kérdésekkel is foglalkoznak. A professzornak szemére vetik liberális magatartását az ifjúsággal kapcsolatos problémák megítélésénél. Kifogásolják olvasóegylet létesítését a kollégiumban, „hogy tűz pont legyen az honnan az ifjúságra befolyhasson...” Hangsúlyozzák, hogy a diákokat elvitte a megyegyűlésre, akik „...ott hallgatták a minden felőlről összesereglett utazó és honi patriotáknak tüzes és személyes sértegetéseket kiméretlenül magokba foglaló beszédjeket ...melyek mentől inkább motskolták a felséget és hivatalbélieket, annál inkább applaudáltak [tetszettek] azoknak, az ilyeneket az ifjúság mohón elfogadta, szerette, megtanulta, minden felé terjesztette”. Ennek következménye – hangzik a 18. vádpontban –, hogy „az ifjúság szembetűnőleg demokratizálva vagyon, úgyszintén tapasztalt igazság az is, hogy azon tanítványai kik a professzor úrhoz legközelebb voltak, a legtűrhetlenebb, kevélyebb és gorombább emberek lettek. A rend és a törvény ellen rugodozóbbak az előjáróknak oltsárlói és megvetői.”

Az egyházi főtanács által kiküldött bizottság hónapokon át folytatta a tanúkihallgatásokat, és bár komolyabb cselekményt nem sikerült bizonyítani, az előjáróság mégis szigorú ítéletet hozott. Az önképzőkör 28 tagját elítélték. Egyeseket „fenyítőház büntetéssel” sújtottak, másokat az intézetből való kizárásra, a kedvezmények elvesztésére stb. ítélték. Szabadságvesztés-büntetés érte Gáspár Jánost és Mentovich Ferencet is.

Az ügy következményeképpen az udvari kancellária azt követelte, hogy a jogi tanszékről Szász Károlyt mozdítsák el.

1837-ben, Kovács József nyugalomba vonulásakor a megüresedett matematika-fizikai tanszékre helyezték át. Számítankurzusának a kéziratát arról tanúskodik, hogy Szász Károly nem törekedett új tudományos megállapításokra a matematikában, de rendkívül módszeresen, logikusan tanított, tanításában a gyakorlati szempontokat tartotta fontosnak.¹³ Ugyanezt mondhatjuk el a tanítványai számára írt és nyomtatásban megjelent kis matematikai munkájáról (*Az első rangú határozott egyenlegek föloldásának új kezelési módszere akárhány ismeretlenre nézve...* Nagyenyed, 1839.).

A matematikát és a geometriát Meyer német matematikus munkája nyomán kezdte el tanítani, de már 1840-ben felhasználta Bolyai Farkas Tentamen-jét is. 1843-ban kézikönyvek, fizikai eszközök beszerzésére és londoni útjára pénzt kért. Ehhez a kollégium hozzá is járult, és így a következő év tavaszán hosszabb tanulmányutat tett Németországban és Angliában. Ott tanulmányozhatta a fejlődő technikát, és bizonyára meglátta annak fontosságát a hazai viszonyok között. Ez alkalommal feltehetően Széchenyivel is találkozott. Széchenyi jól ismerte és értékelte is Szász Károly matematikai tudását, és Pestre akarta őt hívni a felállítandó politechnikumhoz.¹⁴

1846-tól az „önként vállalkozóknak... felsőbb számtant” tanított, 1847-ben pedig kilenc órát fordíthatott a fizika tanítására a jogtani osztályban.

Kemény Zsigmond írta, hogy 1837-ben, amikor Szász Károly átvette a „mathematikai s azzal rokon tudományok tanítását, divattá lón az addig elhanyagolt reálirány, s a fiatal kebel lánggra gyulladt az iránt, mi a szív oly részrehajló dialektikája szerint a lelkesedést megérdemelte”. „E nagy hírű tanár (...) a szép hivatású, de fájdalom, korán elhalt Zeyk Miklóssal együtt korszakos hatást gyakorolt a matézis és természettudományok megkedveltetésére. (...) Világos értelmezéseket nyújtott a negatív számokról, a törtekről, a gyökér- és logaritmi képletékről. Az összemérhetetlenek és az imaginaria quantitások tanát (...) új alapokra fektette, homály és nehézség nélkül a logikai észmenet útján vezetvén megértésökre.”¹⁵

1853-ban jelent meg fiával közösen írott matematika tankönyve Pesten.¹⁶ A könyv aritmetikai és algebrai ismereteket tárgyal. A bizonyítások tudományos igényessége, beosztása és átfogó szempontjai miatt a könyv a korszak tankönyvirodalmának jelentős darabja. Bár új eredményeket nem tartalmaz, sok szempontból ma is figyelemre méltó, matematikai logikai vonatkozásai miatt. Ki kell emelni a könyv szerkezeti felépítését is, amely valóban tudományos eredménynek tekinthető. A szokásos formális felosztás helyett (aritmetika–algebra–analitika) két részre osztja a matematikát: algebrára és analitikára. Osztályozása tehát a gyakorlat kritériumát

¹² Uo. 13.

¹³ Vö: Vita Zsigmond: *Az enyedi kobó*. Budapest, 1986. 319–330.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Kemény Zsigmond: Idősb Szász Károly. In Kemény Zsigmond: *Sorsok és vonzások*. Budapest, 1970. 329.

¹⁶ *Számítan*. Pest, 1853.

veszi alapul, megkülönbözteti az általános matematikai ismereteket és a gyakorlati alkalmazásokat, és ennek didaktikai jelentősége elismerésre méltó.

Értékes és pedagógiai szempontból kevésbé elemzett műve a *Parthenon*¹⁷, melyben Szász Károly össze akarta foglalni „a magyar tanítók s tanulók számára” mindazt, amit a gimnáziumokban meg kell tanulni. A nyelvészet után a mathézis, a természeti tudományok, az emberismeret, a világ-, föld- s honismeret és végül a történeti tudományok (emberiség- és honi történet) következtek volna az enciklopédikus jellegű munkában, amelyből azonban csak a magyar nyelvtan készült el. A hat tárgycsoportra tervezett vállalkozás havi folytatásokban felölelte volna kora egész tudományát.

A *Parthenon* bevezető tanulmánya a természettudományos világnézet erdélyi térhódításának szempontjából is figyelemre méltó. Az ok és okozat láncolatára épülő kutató módszer igazolására Szász Károly a mai tudomány felfogásával rokon érveket sorakoztat fel: „Mindaz, ami a természetben emberi tudás tárgya, változhatatlan törvényeknek hódol”, állapítja meg.¹⁸ Az emberi elme, „a rendező ész” a „dolgok” tarkaságában sejtje előbb, majd feltalálja a szabályszerűséget. E nélkül az ismeret nélkül „lehet mese, s talán mulattató mese gyermekeknek – nincs tudomány embernek... S még több: ...ha magunk, ha embertársaink, ha az egész természet minden egyes jelensége állandó s változhatatlan törvények szabályát követi, úgy valóban azokra hatásunk titka nem lehet egyéb, mint alkalmat tudni szolgáltatni arra, hogy az emberek s dolgok természete maga tegye meg azt, mit mi óhajtunk létesülni.”¹⁹

A nyelvészeti kötetben a német Becher-Wurst féle módszer alapján, amely a nyelvet logikai szempontból mint a gondolkodás külső jelenségét fogja fel, Szász Károly rámutat a nyelvtan értelemfejlesztő és jellemalakító szerepére. „A nyelvtan – írja – miként a számtan, ok és okozati összefüggésekkel dolgozik.” Újszerű elveket juttat érvényre Szász Károly a nyelvtanítás módszertanában. A beszéd eredetének kérdésével kapcsolatban különbséget tesz az „önkéntelen” (természetes) és a „szózi” (önkéntes) jelek között, s ugyanakkor a nyelv közösségi jellegét is hangsúlyozza. Ezt követően részletes hangtani magyarázatot ad, s kitérve a finn nyelvcsaláddal való rokonság hangtani bizonyítására, a hangtani ismereteket a magyar helyesírás folytonosan alakuló-változó kérdéseivel hozza kapcsolatba. Javasolja az úgynevezett „elegyült magánhangzók” (gy, ly, ny stb.) egyjegyű jelölését, amelynek alapján azonban „szembetűnő legyen, milyszzerű hangok elegye”, és az „sz, zs” helyett is egyjegyű jelzést ajánl. A következetes fonetikus helyesírásért száll síkra.²⁰

Szász Károly nyelvtudományi elveit többnyire nem fogadták el a kortársak.²¹ De akadt kivétel is: a *Nemzeti Társalkodó* 1840. II. évfolyamában (1730. lap) a következőket olvashatjuk Szász Károly munkájáról: „Sok tudománybecsű kincs van lerakva s az egész oly ügyes szerkezetű és eszes kivitelű, hogy valóban nem tudjuk: az önálló, eredeti felfogásban, talpraesett, egészséges nézeteiben, vagy az eddigi chaotikus zavarok felett lebegő rendszerező lélek hatalmas erejében, páratlan logikájában gyönyörködünk-e inkább.”

Szász Károly azonban nem csak a gyakorlati pedagógiai munkát és a tankönyvírást tartotta fontosnak. Oktatáspolitikai nézeteit a *Nemzeti Társalkodó*ban az *Oskolákról* címen írt cikksorozatában fejtette ki.²² Szerinte az iskoláztatás elsődleges célja az életre való nevelés, vagyis módot kell nyújtania arra, „hogy mindenki azon álláspontot, melyre kicsiny részben és talán saját választása, túlnyomólag pedig környületei helyezik, tíz eset közül legalább hatszor jobban, azaz magára, kortársaira, honára s az emberiségre nézve üdvösebben betölteni képes és kész legyen, mint apja, vagy előzői”. Tisztában volt azzal, hogy a nép valódi művelése csak szervezett iskolahálózat kiépítésével lehetséges, amelynek első s mindaddig elhanyagolt láncszeme a kiseddévás, mert az készíti elő a későbbi nevelői hatások számára a talajt. Szász Károly arra törekedett, hogy az iskolákból kiszorítsa az elavult tanítási és nevelési módszereket, és hogy megtörje a latin nyelv egyeduralmát.

Az 1848-as első felelős magyar kormány Szász Károlyt, Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter mellé államtitkárnak nevezte ki. E minőségben főképp az alapítványi és igazgatási ügyekkel foglalkozott. Amikor Eötvös 1848-ban elhagyta az országot és külföldre távozott, Szász Károly vezette tovább a minisztériumot 1849. május 2-ig, amikor az új kormányban Horváth Mihály vette át a közoktatásügyi tárcát. A minisztérium általában nemigen fejtett ki érdemleges működést, alig egypár tisztviselővel dolgozott, és minden erőfeszítése a tanerők járandóságainak lehetőleg pontos folyósításában merült ki.

1849-ben Szász részt vett a függetlenségi nyilatkozat megszerkesztésében.

A szabadságharc leverése után, mint kormánytisztviselőnek, menekülnie kellett. Egykori tanártársánál, Vajda

¹⁷ Szász Károly: *Magyar nyelv-tudomány*. Kolozsvár, 1839. (Parthenon. Tanulmányok tára.)

¹⁸ Uo. Bevezetés, XII.

¹⁹ Uo. Bevezetés, XIII.

²⁰ Vö: Kiss–Turnowszky i. m. 28–29.

²¹ Éles hangon bírálta pl. Szász könyvét a *Figyelmező* kritikusa. (1840. 43. sz.)

²² Szász Károly: *Oskolákról*. Nemzeti Társalkodó, 1841. II. 1–5. sz.

Dánielnél húzta meg magát Budán. Októberben megidézték a pesti véisztörvényisékre, de Haynau őt is felvette a kegyelmi listára, így nem állt bíróság elé. Ekkor már súlyos beteg volt, és egészségét többé nem tudta visszanyerni. 1850-ben Marosvásárhelyre költözött, ahol 1851-ben átvette a nyugalomba vonult Bolyai Farkas matematika- és fizika tanszékét, de állandóan betegeskedett. 1853-ban, 55 éves korában halt meg Marosvásárhelyen. A szomorú hírt Bolyai Farkas közölte Szász tanítványaival: „Ifjak! Tanítótokban csaknem minden Musák egyesült lángja aludt ki. A ritka, könnyű, villámsebes s annyiféle ész, s az annyi lelki és testi erődús munkásság nincs többé. Megnémult a harminckilenc évig fáradhatatlanul tanító nyelv, mely a természet örök igazságait oly elragadólag s oly kristálytisztaságban hirdeté.”